

אדם כשר וירא-שמים חוץ מה שלומדים לשונם למסחר, אזי מה שעבר אין ויתן להם כתב הכשר גם על הנעשה בזמן העבר" (חלק יורה דעה, סי' נא).

ענייני חסידות וקבלה

כרבן של עדות חסידים נזקק המחבר גם לתשובות שמקורותיהן אינם מעוגנים בתחומי ההלכה הצרופה, כגון התשובה לתלמידו ר' משה שמעון [ראטה], הרב בדיוורא, בעניין "מה שעמדת ע"ד העט"ז סי' נד שכתב בישתבח יש נ"ב תיבות". בתשובתו חורז המחבר מקבלה לחסידות ודורש בגימטריאות בהסתמך על כתבי האר"י ור' חיים וויטאל ז"ל (אורח חיים, סי' ו). והוא הדין בתשובתו לר' יחיאל מיכל פישלער מפרעמישלאן שבגאליציה בדבר אנשי הקבלה הנוהגים לקחת תשעה הדסים בלולב. גם כאן מראה המחבר בקיאות בספרות הקבלה, אך הוא מעיד ש"בעיני ראיתי כי מוזלה"ה [ר' משה טייטלבוים] לקח רק שלשה בדים". והוא מסיים שאף-על-פי "שמותר ליקח יותר מג' בדים ואין בזה משום בל תוסיף, אבל סגי בשלשה גם עפ"י הסוד" (שם, סי' פה).

כיוצא בזה תשובתו לר' משה גרינוואלד, שנתקבל באותו זמן לרבנותו הראשונה בקהילת הומנא ושנתפרסם אחר-כך כאחד מגדולי אונגאריה בספריו "ערוגת הבשם", שהעיר על כמה דברי-חסידות בספרו של המחבר על התורה "ייטב לב". אין המחבר מסתיר את קורת-רוחו על "אשר שם עינו ולבו בספר ייטב לב לדקדק אחריו עד מקום שידו מגעת". המחבר מבחין בתשובתו בעניין "אין הברכה שורה אלא בדבר הסמוי מעין" שזה דווקא "במי שמושגח בשם שי"ן דל"ת יו"ד אבל אם הוא מושגח משם הוי' ב"ה שממנו נסים נגלים יש ברכה אפילו בדבר השקול". על אחת ההערות של ר"מ גרינוואלד הוא מביע התפעלות ומסיים: "דפח"ח [דברי פי חכם חן] היטב אשר דבר שזה מושכל ונכון ומקובל בדברי ר"ט ויישר כחי וחילו לאורייתא בקדמיתא ובתרייתא" (יורה דעה, סי' קג).

לתחום זה יש לסווג את העניינים שלהלן, שלולא היה המחבר ידוע כרבי לחסידים, ספק אם היה נשאל עליהם כל עיקר. למשל, ר' נפתלי הערצקי סג"ל, שמקום מושבו לא צויין, תמה על "אשר שמע מבנו שאמרתי שאשתו המפלת תעשה מפה חדשה לס"ת [לספר תורה] והמפה הישנה תטול לעצמה ותכרוך בה את בטנה. ועמד משתומם שהיא נגד גמרא". המחבר מברר את יסודי ההיתר על-פי ההלכה ואינו נזקק לסממני החסידות (אורח חיים, סי' יג).

לר' יעקב [שיק], "רב ומורה אצל היראים בק"ק מישקאלץ", אשר שאלו בעניין כניסה לדירה חדשה, שתי שאלות: אימתי להיכנס ואינו תפילות לומר בשעת הכניסה, הוא עונה, שבעניין "זמן כניסה לדירה כבר כתיב לא תעונו ... ואשר שאל ... מה יעשה, שמעתי סגולה ממוזלה"ה ששלשה אנשים אחר טבילה יאמרו כל א' מהם צא פעמים ויהי נועם ויושב בסתר עד גמירא" (יורה דעה, סי' מד).

שלוש תשובות רצופות (שם, סי' מו—מח) דנות בעניין צוואת ר' יהודה החסיד הקשורות בעניין בניית דירה חדשה: "ע"ד אשר שאל אודות הנאמר בצוואת מהר"י חסיד ז"ל אם בנה בית על קרקע שלא עמד בו בנין מעולם וכו' לא ישב בו שנה תמימה, אם מותר לשכרו אחר שישב שם אדם ל' יום" (סי' מו). או "אם מותר לו לחזור לדירה ראשונה שרוצה עתה להשכירו [לשכרו] וקרוב הדבר שיקנהו", לאחר שנמסר בשם ר"י חסיד שיש סכנה לחזור לדירה שגר בה פעם (סי' מז). וכן בעניין "מקום שהי' בו דירה ונשרף ועתה התאזרו הקהל והרחיבו ובנו על כל

המקום ההוא בית גדול ובית המדרש וחדרים ובקצה בית המדרש חדר קטן עבורו, אם מותר לכנס תיכף שבצוואת ר"י חסיד כתב לא ישב בו שנה תמימה" (סי' מח), בכל השאלות הללו מתיר המחבר. בכלל נראה שיש לו נטייה להקל בכל הדברים שחששם נובע מצוואת ר' יהודה החסיד ומתאמץ למצוא קולות ושינויים מהמקרים שבהם דיבר ר"י החסיד. לגבי השאלה האחרונה מספר המחבר: "ובדידי נמי הוי עובדא בבית שלי המיוחד לתפלה ולימוד, תיכף אחר שנגמר בשבת ראשונה נכנסנו בו להתפלל וללמוד". ראוי להביא את נימוקו של המחבר, הסובר כיון שהבית נבנה לצורך רבים או לצורך יחיד שרבים צריכים לו "אין להקפיד מכח צוואת מהרי"ח דע"ז אין חשש כיון דבשל רבים לא שלטו ביה ולא יגור במגורם רע". כידוע יש מקפידים שהצדדים המתחתנים ביניהם לא יהיו שמותיהם שווים, גם זאת על-פי צוואת ר"י חסיד. חמש תשובות מוקדשות לעניין זה ובכל המקרים מתיר המחבר לקשור קשרי-חיתון ושידוכים. כל אימת שיש שינוי כלשהו בשמות המתחתנים אין משום קפידא. כל חמש התשובות נשלחו לערי אונגאריה, אחת מהן לסיגעט עצמה: "נשאלתי מאיש א' מפה, מי שאמו נקראת פיצא אם ישא [אשה] ששמה פיגא כי מבואר בצוואת מהרי"ח ז"ל בראשיתו שיש קפידא בדבר" (אבן העזר, סי' ד). בכל התשובות מסתמך המחבר על דברי סבו ב"השיב משה", אבן העזר, סי' סט. בתשובתו לר' שמואל פרענקיל, אב"ד דאר[א]ג, היה המעשה בשתי המחנות, לשתיהן היה שם אחד משותף (שם, סי' ו). בתשובה לרבה של מיהאלעוויטץ מדובר ב"שני מתותנים ששמותיהם שוין". כאן מוסיף המחבר, ש"אם יסכים אתי כבודו ועוד רב אחד רשאי לסמוך להקל, כי כך מקובלני בענינים אלו לעשות בהסכמת שלשה רבנים" (סי' י). כיוצא בזה בתשובתו לר' נפתלי שרייבר, דיין בקליינווארדיין, ששם הכלה דומה במקצת לשם חמותה, מזכיר המחבר שוב את קבלתו, אך הוא נוקב בשם של הרבנים: "אם יסכימו דעת ג' רבנים להתיר ... הרב הגאון מקליינווארדיין והרב הגאון מדאראג אין לחוש כלל ויעשו נשואין בכי טוב ובשעה מוצלחת" (סי' יא). והוא הדין בתשובתו לרבה של נאדי אידא בשמות כלה וחמותה, אלא שבמקרה זה אינו מזכיר הסכמת שלושה רבנים (סי' יב).

ענייני שחיטה ושוחטים

חמש תשובות דנות בסכסוכים בין שוחטים ורבנים, שנערכו לקהילות גאליציה. בקהילת וועלדזיטש ישב שוחט ש"שמו משה ולא רצו בו. והקרה ה' לפניו ר' שלמה שו"ב חתן השו"ב מדאלינא והתפשר עם השו"ב משה לפני הרב הצדיק מדאלינא והבית דין דשם שיעזוב את מקומו וכל סביבותיו ובעד זה נתן לו סך שבעה מאות זהובים ... ועתה האיש משה שב למקומו הנ"ל הוא וביתו ושוחט עבור עצמו ומתרחק ריב ומזיק להשו"ב ר' שלמה" (יורה דעה, סי' ב). בקהילה ששמה לא פורש התחייב שוחט "שלא יעשה שום דבר נגד רצון הרב" ותמורת זאת ישתדל אצל אחד השוחטים שילמדנו הלכות שחיטה, אך לא אסתייע הדבר ולמד את המלאכה אצל שוחט אחר ולפיכך הוא רואה עצמו פטור מהתחייבותו. התשובה מופנית ל"אהובי שאר בשרי ... מוה' פרץ טייטלבוים", מסתבר בגאליציה. אף-על-פי שמבחינת ההלכה יש מקום להתיר את ההתחייבות, אבל כיון שמדובר בשוחט "שצריך לדקדק ביותר" במוצא פיו אין המחבר מתיר, אך הוא מיעץ לו לעזוב את המקום "ואז הקולות יחדלון וביקר ילין". נראה שעיקר היסוסו של המחבר משום ש"הרב ההוא הוא רבי במחוז ההוא לא חכם העיר שצריך לשאול

ממנו שאלות וגם שיש אומדנא דמוכח כי על אופן שלא למדו אז לא נתן הכתב [התחייבות]... אבל לברוח ממתלוקת לא אמרתי בו דבר" (שם, סי' צב).

ר' יהושע העשיל תאומים-פרענקיל מקהילת טויסט שואל על המעשה שאירע "באיש שלמד מלאכת שו"ב והרב שהי' אב"ד בעירו שונא הוא לו וחשש אולי ימנהו לשו"ב בעירו ע"כ כתב להשו"ב שבעיר אחרת שלא יתנו לו כתב הוראה עד שיחתום עצמו על הקויטל... שאני מקבל באיסור גמור שחלילה לשחוט שום בהמה... ולא שום עוף... בלתי הסכמת הרב... עתה שואל אם יש להתירו לאכול משחיטתו בעירו שהוא בעל משפחה שם ורוצים בו" (שם, סי' צד). וכן שתי שאלות נוספות בעניינים דומים בקהילות סטריא ודראהאביטש. לבית-הדין של קהילת סטריא כותב המחבר בראשית התשובה: "אם אמנם אין דרכי להשיב לאיש שואל שלא מדעת הרב ואב"ד דשם, אכן מפני כבודם ולאפרושי מאיסורא אע"פ ואומר אך הנוגע לדינא" (שם, סי' צו).

אותם יהודי אונגאריה שלא נהגו לפי דרך החסידות, נהגו, כידוע, לאכול אווזים מפוטמים, על-פי הוראת בעל "חתם סופר". לא כן החסידים שנהגו איסור בכך. והנה ביישוב יולניצא שברוסיה הקארפאטית "היו נוהגין רוב בני הישוב להלעיט אווזות וברבות הימים התקשרו ועשו אגודה חבורה משניות וקבלו עליהן הרוב שלא יאכלו עוד אווזות פטומות, אך לא הי' בהסכמת כולן, כי גם אז הי' מי שלא רצה בזה. וכאשר הי' אצל אחד משאר העם איזה סעודה נמנעו בני החבורה מלאכול אצלו, ע"כ פסקו כל בני ישוב להלעיט אווזות וזה היא יותר מכ"ה שנים שפסקו כולן מלהלעיט. ועתה פרץ אחד מהחבורה התקנה והתחיל להלעיט וממנו למדו המוני עם ופרצו גדר בלי שאלה ובלי פתח וחרטה והאיש שהפריץ המנהג גם בעת הקבלה לא הסכימה דעתו עמהן. ועתה נעשו ב' כתות והי' [ת]ה השגאה מרקד [ת] ביניהם. ועתה באו לעמק השוה שישאלו אותי בזה וכאשר יצא מפי כן יקומו על גפשמ' (יורה דעה, סי' צג). אין צריך לומר, שהמחבר, כרבם של חסידים, אינו יכול להתיר. רוב דבריו אין בו נגיעה בעצם האיסור העקרוני של אכילת "פטומות", אלא על עניין של קבלת המנהג על עצמם בתורת נדר ולכן "מנהג שהוא לגדר וסייג לא מהני התרה". אולם הוא מחזק את דבריו בעובדה היסטורית: כיון שר' צבי אלימלך שפירא "קורא תגר על המלעיטין בספר אגרא דכלה וכבר צוח ככרוכי" ע"ז בהיותו במונקאטש וביושב יולניצא ותלמידיו קבלו עליהם דבריו... ולכן כקטן כגדול תשמעון לחוק המנהג ושום אדם לא יפרוץ גדר במקום שהוא מהיום והלאה" (שם, סי' צג). הדבר נזכר לאיסור, והפעם לגופם של דברים, גם בתשובתו לר' עזריאל ווייס, רבה של קהילת ניר מעדיעש (אורח חיים, סי' נג).

לא בענייני שוחטים בלבד פנו אל ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים מקהילות גאליציה, אלא אף בסכסוכים על כסא הרבנות. בקהילת יגאלניצע נתפנתה הרבנות, שנתבעה על-ידי ר' יעקב יוסף "בטענה שאבי אביו הי' שם ואח"ז נשאר שם דודו ז"ל, אולם "רבים ממאנים בו ורוצים לקבל את ר' יהושע [ריינמאן] במקום תהוא". שתי תשובות דנות בסכסוך זה. הראשונה מופנית לר' אברהם יהושע העשיל תאומים-פרענקיל הנזכר, שבה יש בירור מקיף אם יש בכלל לחזקת-רבנות תוקף הילכתי. המחבר מסיק שצאצאי הרב, במידה שהם ראויים למלא מקומו, קודמים לכל אדם ולכן "בדין הוא שר' יעקב יוסף קודם אם הוא ראוי לזה", אך במקרה שלפנינו "כבר נעשה מעשה שהרב ר' יהושע מכר ביתו ועזב מקומו ובא ליגאלניצע והחזיק בו, הדבר קשה להעמידו על הדין תורה להוציאו משם ואנה ילך וישוב"?

לפיכך מציע המחבר פשרה, שר' יעקב יוסף יוותר על חוקת-הרבנות, תמורת פיצויים הולמים, לטובת ר' יהושע ריינמאן, שכן מלבד שהוא משמש כבר למעשה ברבנות, יש צד חזק בקהילה שלא יוותר עליו בשום פנים (יורה דעה, סי' ק). התשובה שלאחריה (סי' קא) נשלחה אל ר' יהושע ריינמאן עצמו והיא באה להשיב על טענותיו העקרוניות. מטענותיו של ר' יהושע יוצא, שגם גיסו של המחבר, ר' יואל אשכנזי מזלוטשוב, תומך בר' יהושע, משום שבמקום ש"אין הקהל מרוצים בו [בר' יעקב יוסף] לא יועיל שום חזקה". אך דעתו של המחבר היא אחרת: אמנם נכון הוא, ש"אם אין רוב הציבור מסכימים עליו להיות להם לרב אין לו להשתרר מטעם נחלת אבותיו כלל", אם אם אין הרב רוצה לוותר על חוקתו אי-אפשר לכפותו על כך. והמחבר מתפלא על גיסו "איך נעלם כל זה ממנו".

בין יהודים לגויים

בכמה תשובות דן המחבר באספקטים שונים של יחסי יהודים ולא-יהודים באונגאריה. בתקופה זו נשבה באונגאריה רוח ליבראלית למדי בכל הנוגע ליהודים, אם כי לא חסרו התפרצויות אנטישמיות הן בצורתה התרבותית, על-ידי הפצת ספרות אנטישמית, והן בצורתה ההמונית והברוטאלית. תשובתו לר' שמעון פאללאק מקהילת בן-ערעטין אויפאלא חדורה רוח זו. מדובר בה בדבר המנהג "שנוהגין שהולכין לרומם בית אלהינו לקבץ מעות לבנין בית הכנסת לדפוק על פתחי נכרים". לכאורה, הדין מבואר בשולחן ערוך ש"מקבלים מעכו"ם לצורך בית הכנסת", כשם שבזמן שבית-המקדש היה קיים קיבלו נדרים ונדבות מעכו"ם, אולם השואל חוקר שמא הכוונה "דווקא לקבל מהן אם מנדבין מעצמן אבל לילך אצלם ולבקש מהן שיתנו הא לא שמענו". לדעת המחבר אין קפידא בדבר. אף-על-פי שצדקה לעניי ישראל לא רצוי לקבל מהם, שמא יאמרו "כמה מגונה אומה זו שאין מרחמין על העניים", אבל לצורך בניין בית-כנסת שאני, כיון "שצריך לפאר ולרומם עד אין שיעור לזה בכל מה שאפשר", לכן מותר לשתף גם גויים במגביית (אורח חיים, סי' יד).

רוח אחרת נושבת בהשאלה ששאלה קהילת ניר-באגדאן, אף היא באונגאריה: "בעת ח(י) לוקת קרקעות נפל בית-הקברות דפה אשר בו אבותינו ואבות אבותינו לחלק אדון ומאז לא נקבר בו וגם הוא [האדון] לא עשה בו מאומה. ועתה הלך בלילה וחפר בו מזה ומזה ובאמצע עשה לו דרך לגבולו. ואנחנו לא נדע מה נעשה". לאמיתו של דבר, אין במקרה זה אנטישמיות גלויה, אם כי אפשר שרגשי אנטי-שמיות יסודו. ואם תמצא לומר עצם הדבר שה"אדון" עשה את המעשה במחשך, מעיד שמעשה מעין זה לא היה נחשב להגון וישר. לעצם העניין מציע המחבר אחת משתי הדרכים: "להשתדל בהוצאה מרובה כפי יכולתם לקנות המקום ההוא מן האדון". ואם אין האדון מסכים לכך, לפחות "ישתדלו בהוצאות ברשות האדון לפנות בית הקברות ההוא ולחפש שם ע"ד עצמות... ולקברם בבית קברות המיוחד". ואשר לבזיון המתים שכבר אירע, על אנשי הקהילה לצום ימי בה"ב (יורה דעה, סי' קמו).

במקרה השלישי, גם הוא באונגאריה, בקהילת נאנאש, מדובר "אודות אנשים אשר עשו להם שפירטוס שענק והרענדאר שר אחד אינו יהודי בא בכח שופטי ערכאות ולקח מהם שפירטוס לבית המשפט וחתמו בתותמם". השאלה נשאלת לעניין חמץ שעבר עליו הפסח, שהרי בעלות השפירטוס מוטלת בספק עד לאחר גמר התהליכים המשפטיים. נשאלת אפוא השאלה, אם יש תוקף למכירה על-תנאי,

כאשר בשעת המכירה אין יודע אם הנכס הוא ברשות המוכר (אורח חיים, סי' נח). מנוסח השאלה לא ברור עניין החוקיות (או אי-חוקיות) שבהחזקת הספירט, אך ברור למדי שמדובר בתהליכים משפטיים רגילים ללא רקע של קיפוח או הפליה אנטישמים.

מאותות הזמן והמקום היא גם התשובה ל[באדראג] קערעסטור, באחד שמכר חמצו לנכרי וכתב שטר מכירה בלשון אונגארית (אורח חיים, סי' נט). השאלה לא נתעוררה משום ששטר המכירה לא נכתב בלשון-הקודש, שכן אין שום קפידא בכך ומותר לכתוב את השטר בכל לשון, ואונגארית בכלל. הדבר נזכר רק דרך אגב והשאלה נתעוררה בשל פגמים אחרים בשטר. אך לעניינינו חשוב דווקא פרט תפל זה. דומני שבתקופה ההיא לא נהגו עדיין לכתוב שטרי-מכירה אלא באות עברית (כולל יידיש-דייטש).

בין חרדים לנאורים

המחבר היה עד פעיל לאחת ההתרחשויות המרכזיות והדראמטיות ביותר של יהדות אונגאריה. ואמנם נקט המחבר בשאלה זאת, עמדה תקיפה ובלתי פשרנית. אין צורך לפרש שהכוונה לפילוגה של יהדות אונגאריה בשנת תרכ"ט (1869) לחרדים ול"גיאולוגים". השקפותיו של המחבר בשאלה זו מבוססות בבהירות גם בספר "אבני צדק", אך למרבה הפאראדוקס, לא על רקע של יהדות אונגאריה, אלא במדינת גאליציה, שגם בה היתה קיימת תסיסה וחיכוכים לא מעטים במלחמת הדעות, אם כי לידי פילוג לא הגיעו שם הדברים לעולם. במכתב ל"מנהלי החבורה הקדושה מחזיקי הדת" בעיר לבוב בירת גאליציה "העומדים כחומה לבלי יתנו יד לפושעים להתקוממה", מזהיר המחבר בחום ובכוח שיכנוע רב את המוני העם, שלא יתנו ידיהם לבחירת מנהיגים שמטרתם "לעשות אצל שרי ופרתמי המדינות", הכוונה כנראה לבחירות לפארלאמנט האוסטרי, אלא אנשים יראים ושלמים, שאם לא כן "הקולר תלוי בצוואר הבוחרים". בעיקר מתמרמר המחבר נגד "המספחת שפשוה במדינת גאליציה כי היה צרי הדת לראש וזה החילם לבקש מאת השרים ופרתמי המדינות לעשות סעמיגאר וכדומה".

נראה שהקול-הקורא נכתב לאחר הפילוג באונגאריה ולאור הנסיון כותב מנסחו ש"הורינו הנסיון בשאר מדינות אשר ע"י מנהיגים כאלה נפלה חומת הדת ונפרצה ואין מי להחזיק בדק". הוא מסביר, שאחריות המנהיגים הרעים ומעשיהם הנלווים היא על ראש בוחריהם, שהרי "מבלעדי התמנות מרוב העיר לא יכלו הם לבדם עשות מאומה ועיקר עשותן הוא ע"י שמינו אותן רוב הקהל, שמוזה גלו דעתם שמסכימים לכל מה שיעשו הראשים ופיהם כפיהם... ובוזה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות וכל אשר הראשים עושים הרי הממנים עושים ומעבירין את עצמם על הדת". והכרוז מסתיים: "ולכן גם אני עומד ומזהיר... לבלי תת הממשלה קטנה או גדולה להמינים והאפקורסים כי אם בכל כחו יתאמץ לתת המשרה והממשלה [ל]בני היראים וחרדים לדבר ה' לפקח בתקנות הקהל להעמיד הדת על תילה" (אורח חיים, סי' פח). מכל מקום השפעתו של ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים הגיעה עד גאליציה, גם לאחר עזבו מדינה זו.

יחסו של המחבר לרבנים ריפורמיים מתברר גם מתוך התשובה אל ר' אברהם יעקב [רייניץ], הרב מבאלקאן שבאונגאריה, על "איש אחד מעסטרייך ובידו מכתב עדות מפרעדיגער מעיר פלוני שעל ידו נכנס בבריתו של אאע"ה אם הוא מותר בבת ישראל". השואל מצדד לקבל את הגר "כי דעת כל הפוסקים דבעצמו נאמן

אדם לומר נתגיירתי", אך דעת המחבר אינו כן. אמנם אינו חולק כמובן על הפוסקים, אבל כיון שהמגייר הוא "מין ואפיקורוס ומומר" אין במעשה הגירות שלו כלום. ולא עוד אלא שאף ילדים הנימולים אצל ה"פרעדיגערס" צריכים להטיף מהם דם ברית (אבן העזר, סי' ז).

שמונה תשובות, כמעט רצופות, דנות בנושא אחד: מכירת בהמות מבכרות לגויים, כדי לפטור את הבכור מקדושת בכורה. ריכוז זה מעיד ללא ספק שתלק ניכר מיהודי אונגאריה וטראנסילוואניה עסק בגידול בקר וצאן, אם כעיסוק בפני עצמו ואם במסגרת משק חקלאי כולל. רק תשובה אחת היא ליישוב בגאליציה, לכפר זאליזשע, שם הותר לשחוט בכור שנעשה בו מום, אך לא היו עדים שהמום נעשה בידי גוי (יורה דעה, סי' קכח). שאר שבע התשובות מופנות כולן ליישובי אונגאריה, טראנסילוואניה ומאראמאראש. חתן המחבר, ר' ישראל יעקב טייטלבוים, רבו של יישוב בערבשט במאראמאראש, שואל בעניין "בכור שאנו קורין בופיל [בופאלו] שנפל בו מום והותר כדת אם הוא בכור ודאי וצריך לתנו לכהן או ספק הוא והמוציא מחבירו עליו הראיה" (שם, סי' קכט). בן המחבר, ר' משה יוסף טייטלבוים, רבה של זבורוב שבאונגאריה, שואל בעניין מכירת פרה מבכרת לגוי (שם, סי' קלא); נכד המחבר, ר' משה האלברשטאם, רבה של בארדיוב, שואל באחד שנסע והשאיר את מכירת הצאן לאשתו (שם, סי' קלד); בשאלת ר' ישעיה, אב"ד פאטאק, מדובר גם כן במכירת פרה מבכרת לגוי (שם, סי' קלו); מטרנאנסילוואניה שואל ר' משה [ווייס], רבה של לאפאש, בעניין כוי, המזוהה בבופאלו הנזכר (שם, סי' קלב); ר' יששכר בער [קאהן], אב"ד [ערדא] סענדזשארץ, ור' יקותיאל שווארץ, רבה של [קופאלנץ] מאנאשטאר, שואלים שניהם בעניין פרה מבכרת וצורת מכירתה לגוי (שם, סי' קלה, קלו).

ד

[1] ספר שערי צדק חלק א'ית. כולל תשובות ופולולים נאים בענינים השייכים לאורח חיים אשר חנני השיית בחסדו הגדול בזכות אבותי... מנחם מענדל פאנעט בהרב... מו"ה יחזקאל פאנעט זצ"ל... מונקאטש, דפוס פנחס בלייער, בשנת יגדיל תורה ויאדיר [תרמ"ד], 1884. עט דף. 2°.

דף ב—לו כוללים קלט תשובות; דף לו—סט כוללים מא סימנים, חידושים על סוגיות הש"ס. דף ע—עט כוללים חידושי אגרה אשר נעתק מכ"י אאמ"ו מו"ה יחזקאל פאנעט זצ"ל... בסופו (דף עז—עט) הספד ארוך על קיסר פראנץ הראשון ודברי ברכה להכתרת בנו פרדינאנד. בהספד מפרט המחבר באריכות את תולדות שושלת מלכי אוסטריה ומושלחה החל בשנת 1040 (כל התאריכים לפי הספירה הנוצרית) ועד לקיסר הנספד.

[2] ספר שערי צדק חלק יו"ד. כולל שני מאות תשובות ופולולים נאים בענינים השייכים ליורה דעה... מונקאטש, דפוס פנחס בלייער, בשנת אין טוב אלא תורה [תרמ"ג], 1883. ס, כ, [2] דף. 2°.

דף ה—ס כוללים רז תשובות; ספירת העמודים השנייה כוללת מא סימנים, חידושים על סוגיות שונות.

[3] ספר אבני צדק על אה"ע. כולל קמא תשובות ופולולים נאים בענינים השייכים לאבן העזר, מאת הרב... מו"ה מנחם מענדל פאנעט זצ"ל שה"י אב"ד בק"ק דעעש... מונקאטש, דפוס פנחס בלייער, תרמ"ו, 1885. [2], ע, [6] דף. 2°.

6 הדפים האחרונים כוללים שמות התחתמים. רובם ככולם מערי טראנסילוואניה ויישובים המסודרים בסדר א"ב של היישובים. בסוף שמות התחתמים מירושלים, צפת וטבריא.

[4] ספר משפס צדק חלק חו"מ. כולל תשובות ופולולים נאים בענינים השייכים לחו"מ... מונקאטש, דפוס פנחס בלייער, בשנת יגדיל תורה ויאדיר [תרמ"ד], 1884. סה דף. 2°.

כולל עג סימנים, מהם רק עשרה הראשונים תשובות. היתר חידושים בסוגיות שונות.

ר' מנחם מענדל פאנעט, בנו הצעיר של ר' יחזקאל פאנעט, נולד כנראה בשנת תקע"ה¹⁵ (1815) בעיר טערצאל שבאונגאריה, מקום כהונת ר' יחזקאל פאנעט באותה תקופה. רבו המובהק היה ר' משה סופר בעל החתם סופר. אולם בעת שרבו שהה מחוץ לעיר, הלך לשמוע שיעורים בישיבתו של ר' זלמן בונהארט¹⁶. בשנת תקצ"ט (1839) נשא לאשה את בתו של ר' יהודה ליב הלוי מאוהעלי. שם ישב מספר שנים סמוך לשולחן חותנו ועסק בתורה בשקידה עצומה. הוא גם הרצה שם שיעורים לתלמידים שבאו לשמוע לקח ממנו¹⁷. בשנת תר"ד (1844) כבר שימש רב ביישוב ארישאר הסמוך לדעש. בדעש עצמה לא הותרה ישיבת יהודים אלא לאחר מהפכת 1848, אז החלה נהירה גדולה של יהודים מן הסביבה הכפרית לעיר דעש. אף-על-פי שכבר גרו בעיר מספר ניכר של יהודים, לא עזב ר' מנחם מענדל פאנעט את ארישאר אלא בשנת תרט"ו (1855), לערך. נפטר בדעש ביום יג בתשרי תרמ"ה (1884).

ספרי התשובות נדפסו בארבעה כרכים ובשלושה שמות. שלושה כרכים נדפסו בחיי המחבר ואילו החלק על אבן העזר ("אבני צדק") נגמרה הדפסתו מיד לאחר פטירתו. הספרים נרשמו למעלה לפי סדר השולחן הערוך, אך סדר הדפסתם אינו לפי סדר זה, אלא: 2, 1, 4, 3.

בחלק הנקרא "אבני צדק" קרה קוריוז מעניין. באותה שנה נדפס עוד ספר בשם זה, שמחברו הוא ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגעט. עי' למעלה. אין ספק שהמוציאים לאור של שני הספרים הללו, ר' משה דוד טייטלבוים נכדו של בעל "אבני צדק" מסיגעט ור' משה פאנעט שהביא לבית-הדפוס את "אבני צדק" של אביו, לא ידעו זה על מעשיו של זה, אף-על-פי שישבו במקומות קרובים במחוז אחד: הראשון בלאפאש והשני בדעש. כדי להבחין בין שני ה"אבני צדק" נוהגים להביאם בתוספת העיר: "אבני צדק (סיגעט)" ו"אבני צדק (דעש)".

התשובות ברובן קצרות. בדרך כלל לא יותר מטור עד טור ומחצה. הסגנון מרוכז ביותר, אין מלה מיותרת. אדרבה מקבל התשובה, היה צריך לעמוד קשה ולעיין בספרים לרוב עד שעמד על דעתו של המחבר ומפענח את רמזותיו הלמדניות המשופעות במראי-מקומות לים התלמוד ומפרשיו, ראשונים ואחרונים.

כידוע, היה המחבר האישיות המרכזית בחלק גדול מן המדינה (להוציא מאראש-מאראש) לפסיקת הלכה, אף-על-פי שבאופן רשמי לא מלא את תפקיד אביו כרב המדינה, אבל מבחינה מעשית פנו אליו בשאלות מכל רחבי המדינה ואף מחוצה לה. הבעיות שהזמן גרמן דומות במדה רבה לאלו שנתעוררו בתקופת כהונת אביו בעל "מראה יחזקאל", אלא שבתקופת המחבר התפתח היישוב היהודי בטרנסילוואניה במהירות גדולה והולכת ולכן גם הבעיות מגוונות יותר. נעקוב אחריהן לפי סדר החיבורים, כפי שנרשמו לעיל.

שערי צדק על שולחן ערוך אורח חיים: כבר בסימן א מזהיר המחבר ומודיע

15 בשנת תקע"ה (1815) ביט באייר נפטר ר' מנחם מענדל מרימאנוב, ששם המחבר נקרא עליו. יש להניח שר' מנחם מענדל פאנעט נולד סמוך לפטירתו.

16 ב"שערי צדק", חלק יורה דעה, סי' מב: "כאשר למדתי אצל הגאון הקדוש הח"ס וצ"ל ובימים שלא הי' אדמו"ר בביחיו הלכתי ללמוד אצל הרב הצדיק מו"ה זלמן באנהארט וצ"ל שיעור יורה דעה הלכות טריפות.

17 ב"אבני צדק", סי' קכו, במכתבו לאביו, אוהעלי עש"ק משפטים ת"ר: לא רציתי לבטל השיעורין שלי עם המקשיבים לקולי תמידים כסדרם. רק בעת נפול תרדימה על האדם או הפניתי לעיין בסוגיות השייכין לענין זה.

את נוהגו בתשובותיו. דבר הנוגע להלכה למעשה אין המחבר משיב אלא לרב ומורה-הוראה מוסמך בקהילתו. לתלמידי-חכמים שאינם ממלאים תפקידי הוראת איסור והיתר משיב המחבר לבירור הלכה בלבד. וזאת לא לתת עילה למחלוקת וריב בין בעלי-בתים לבין ה"מרא דאתרא".

מספר תשובות דנות בענייני בית-הכנסת. ביישוב שאמקוט, למשל, בנו את בית-הכנסת מחדש והרחיבוהו. עקב זאת נתגלעו סכסוכים בין מנהיגי הקהילה לבין חבריה על מקומות ה"מזרח" שבבית-הכנסת (סי' טו, ללא תאריך). בכפר מאשקע שליד לאפאש גרו שני אחים, ר' משה ור' דוד. בימי חייו של ר' משה התקיים המניין בביתו. אחיו ר' דוד ערער על המניין בבית אחיו משני טעמים: ספר התורה לא היה מוגה ולדעת ר' דוד אסור לקרות בו בציבור. ושנית, מכרו בבית שהמניין התקיים בו מצרכים שונים בעצם יום השבת. לאחר פטירת ר' משה, קנה ר' דוד ספר-תורה מכספו וייחד חדר מיוחד בביתו למניין ולתלמוד-תורה. בנו של ר' משה טוען טענת חזקה על המניין בבית אביו המנוח ואינו רוצה להצטרף למניין בבית דודו ר' דוד. בלעדיו אין מניין בכפר. המחבר מצדיק את טענות ר' דוד (סי' ט, ללא תאריך). ביישוב געדע מתכוונים לבנות בית-כנסת מחמרי בניין של "בית עבודה זרה" [כלומר כנסייה] לשעבר. המחבר פוסק לאיסור (סי' יב, ללא תאריך).

בשתי תשובות דן המחבר בענייני מנהגי בית-הכנסת. הוא נשאל על-ידי אנשי יישוב ראדנא אם מותר לשנות את התפילה מנוסח אשכנז, שבו היו רגילים להתפלל מאז ומתמיד, לנוסח ספרד. המחבר מפקפק בדבר ומסיים: "אמנם לשנות בבית המדרש שכבר התחילו להתפלל באיזה נוסח קשה קצת. ובזמן הזה שאנו רואים כל הצדיקי הדור היום מתפללין בנוסח ספרד ומבואר בספרים הקדושים שצריך לכלול תפילתו בתפלת הצדיקים ודאי נכון יותר להתפלל בנוסח ספרד. ואעפ"כ מי שאינו רוצה לשנות מנהגי אבותיו שפיר עבד" (סי' ו, ללא תאריך). תשובה זאת מלמדת על יחס המחבר לחסידות. וכן היא יוצאת ללמד על יישוב ראדנא, שחלקים ניכרים ואולי רוב חברי הקהילה, התחילו מתנהגים בדרך החסידות.

מיישוב איקלאד הגיעה שאלה בעניין התקנה שהותקנה שם להתיר לאבל ר"ל להתפלל בשבת פסוקי דזמרה בפני התיבה עד "שוכן עד", בתנאי שגבאי בית-הכנסת יסכים לכך. "ועתה שאלתכם כי הגבאי מחה באיש אבל שלא הוטב בעיניו ומכל מקום רוצה להתפלל בשבת קודש עד שוכן עד, אם יוכל לעשות זאת". המחבר נוף באנשי איקלאד שמתקנים תקנות נגד דיני השולחן הערוך: "דמי יוכל לעשות מנהגים ותקנות בעינים כאלו העומדים ברום שלחן ערוך... דמשמע בפוסקים [ש] אין לאבל להתפלל כלל לפני העמוד בשבתות ויו"ט אפילו קודם שוכן עד" (סי' ח, תרמ"ג).

בעיר קלונבורג, בירת טראנסילוואניה, נתקבל בשנת תרל"ח (1878) חזן ושוחט שקודם לכן כיהן ב"קאהר-שול". אין המחבר מסתיר את תמיתתו על הפירצה החמורה שנבעה בחומת הדת בקהילת קלונבורג. לדעתו אף תשובה אינה מועילה במקרה זה, שכן רגלים לדבר שהתשובה אינה נקייה מפניות של פרנסה: "דלא חשוב תשובה כלל אם עשה מחמת זה שיהי' שו"ב ויהי' לו פרנסה, רק שיסלק את עצמו מכל וכל גם מאומנות החזנות באופן שיתברר שבלב שלם עשה תשובה שלימה ואזי כשיבוא לפני בית דין לסדר לו האריך יתנהג מכאן ולהבא ואולי ישוב ורפא לו. ולפענ"ד עכ"פ שנה שלימה לא ישמש בחזנות ושחיטות כלל ויתנהג בדרכי התשובה כראוי" (סי' יז—יח, עש"ק פינחס תרל"ח).

אחת התשובות הארוכות בחיבור זה (חמשה טורים) דנה בעניין אחוזה החכורה למחותנו של המחבר, "הקצין המפורסם כהר"ר לייב נ"י מבאזא". אותה שנה ישב המחבר בעיר קארלסבורג, מקום מושב אביו, לפני שהמחבר עבר לכהן ביישוב ארשאר. ר' לייב חקר "גוט [אחוזה] בארענדע מהשררים עם הרבה עבדים השייכים לו ומוטל על העבדים על פי פקודת המלכות יר"ה שיעבוד כל אחד מהם ב' ימים בכל שבוע, דהיינו ביום ב' וביום ג'. ושופט ממונה עליהם שמשגיח עליהם ומזרזן ומאמצן לעבוד כל אחד ואחד הימים המוטלים עליהם כנ"ל, ומוזה נוטל השופט ג"כ חלק לעצמו, מקום זריעה של איזה קיבעל [מידת-קרקע] תבואה בהגט הלזה. אמנם העבדים שיש להם לעשות מלאכת עצמן ביום ב' וג' וכי האי גוונא ורוצים למהר ולהשלים מלאכת הגוט, לכן לפעמים הם משלימים תפקודת [מכסת] ימיהם ביום השבת ויו"ט... ולפי דבריו יש להם הפסד גדול אם יתבטלו מעבודתם בשבת ויום טוב". השאלה נשאלה איפוא לענין שבת, האם מותר לחוכר להנות מפרי עבודתם של ה"עבדים". המחבר מיצא דרך היתר, בתנאי שאביו יסכים על-ידו (סי' לה, כג מנחם-אב תר"ג). ראוי לתשומת לב התיאור האוטנטי והחי של המחבר על תנאי חייהם של איכרי טראנסילוואניה לפני מהפכת 1848 והריפורמה האגררית שבאה בעקבותיה.

על התפתחות היישוב היהודי בטראנסילוואניה ניתן ללמוד משתי תשובות, מהן מתברר שכבר בשנת תרל"ו (1876) התקין ר' פינחס וויינבערגער, רבו של יישוב ניגרעשט, עירוב במקומו. הוא מתייעץ עם המחבר באופני העירוב וצורתו שיש לתקן על הצד הטוב ביותר (סי' לו—לה, תרל"ו). מצד שני מסתבר, שאף ארבע שנים אחר כך, בשנת תר"ם (1880), עדיין היו פה ושם מכשולים שונים בחיי הדת, שנגרמו על-ידי מורי-הוראה שלא שימשו כל צרכם וידיעות התורה לא היתה מנת חלקם. כגון אותו מלמד ביישוב מסויים שהתיר למכור חמץ בערב-פסח לאחר חצות, דבר שגרם סיבוכים מרובים (סי' סט, כ אייר תר"ם).

עניין מיוחד יש בחמש התשובות העוסקות בשאלה שקיבלה בימים אלה — לשמחת העם כולו באשר הוא שם — אקטואליות, עם שחרור מקים-המקדש מידי זרים, היא הקרבת קרבנות בזמן הזה. דבר זה העסיק את המחבר בתקופות שונות של ימי חייו. שלוש מן התשובות נשלחו לר' מרדכי יהודה [לעוו], רבה של אונטערדאם; אחת לר' יצחק אהרן עטינגער [איטינגא] בלבוב ואחת לר' נתן נטע לאנדע מבארטפעלד. אף-על-פי שהשאלה היתה תיאורטית בלבד, שהרי השולטן התורכי לא היה מרשה דבר מעין זה, רואה המחבר צורך לברר את ההלכה. בתשובתו לר' יצחק אהרן איטינגא כותב המחבר בין השאר: "אמרתי להציע קדם הדר"ג נ"י דבר גדול בענין מעשה הקרבנות. הגם שלכאורה אין נפקא מינה כ"כ לעת עתה מכל מקום אולי נזכה שיהי' נפקותא בזה" 18 (סי' קב, ב מנחם-אב תרל"ב). דבר גדול דיבר המחבר ונבואה נזרקה מפי אותו צדיק.

מאות בשנים היתה קיימת בטראנסילוואניה כת נוצרית ששמרה שבת. בתקופת המחבר נתגייירו כמעט כל שרידי כת שומרי-השבת ונתיישבו בכפר מיוחד

18 גם רבו בתשובות "חת"ם סופר", חלק יורה דעה, סי' רלו, דן בעניין זה. המחבר מתייחס לתשובה זו: "אי מותר להקריב בזמן הזה קרבנות צבור כשיותן לנו רשות על זה". שאר התשובות בעניין זה: סי' קא, ד נח תרל"ו; סי' קג, ג ויחי תרמ"ה; סי' קד, ה ויחי תרמ"ה; סי' קו, כה בשבט תרל"ח.